

המשמעויות הסמליות של השיער

נעמי טנהאוזר

למילה "שווה" בשפה העברית משמעות כפולה. המשמעות הראשונה היא בעל ערך (value) – אותו דבר ראוי וכדאי, הניתן למדידה ולהשוואה ביחס למוצרים אחרים. המשמעות השנייה היא שוויון (equality) והיא מתייחסת לערכם הדומה של המוצרים. שתי משמעויות סותרות לכאורה אלו מגלמות בתוכן את ההבדל ביחס החברתי והתרבותי לשיער. מצד אחד, מבחינת תפקוד ושימוש אין הבדל עקרוני בין שיער זה או אחר. מצד שני, החברה לימדה אותנו שקיים שיער יוקרתי יותר, נחשק יותר, רצוי יותר. במאמרו "מסתוריות אופיו הפטישיסטי של המוצר" מגדיר קרל מרקס את המוצר כחומר גלם אשר עבר טיפול, שינוי והשקעה אנושית. השיער האנושי הינו גם חומר גלם וגם מוצר. הוא נוצר על ידי האדם אשר על גופו הוא צומח, ולכן האדם הוא מעין "יצרן". אולם ניתן גם לטפל בו, לשנות אותו ולהפוך אותו לבעל ערך גבוה יותר מאשר היה לו מלכתחילה ולפיכך הוא הופך ל"מוצר". בחברה הקפיטליסטית ניתן לראות דרך המוצרים השונים וערכם בשוק את יחסי הכוחות המורכבים בין קבוצות אוכלוסיה שונות. על פי הערך של השיער הטבעי, כמו גם השיער המטופל שעל ראשינו (או גופינו) ניתן לראות את מקומנו בחברה בה אנו חיים.

אופיו של השיער ייחודי ביחס לחלקי גוף אחרים: ניתן לנתק אותו מן הגוף, לטפל בו ולשנותו יחסית ללא כאב. לפיכך הינו אחד מחלקי הגוף הנוחים ביותר לעיצוב ולשינוי. ככזה הפך השיער למוצר אנושי מטופל ביותר ולמסמן אנושי ראשון במעלה. אין חברה אשר משאירה אותו ללא טיפול ולדברי קובינה מרסר, השיער תמיד "גזור מעובד ומאורגן על ידי ידיים אנושיות אשר משקיעות בו ערך ומשמעות" (2). מכיוון שהשיער גדל ומשתנה ללא הרף הוא זקוק לתשומת לב מתמדת וניתן להתעלם ממנו פחות מאשר מחלקים גוף אחרים. החברה מקצה לטיפול בשיער זמן מוגדר בסדר היום והדרישות מאותה "יצירת אמנות" המתנוססת על ראשינו או מפוזרת על פני חלקים אחרים של גופינו מוגדרות בדרך כלל היטב. "מישטור" זה הופך את השיער לשדה של אמירה פוליטית, וכך, בלשונו של מישל פוקו: "יחסי כוחות באים [בשיער] לידי ביטוי באופן מידי, הם משקיעים בו, מסמנים אותו, מאלפים אותו ומענים אותו כדי שיבצע משימות, ינהל טכסים וישגר סימנים" (3).

כמוצר גולמי אפשר לסווג את השיער על פי מדדים שונים:

- שיער נשי ושיער גברי – מאופיין בעיקר על ידי פיזור שונה על פני הגוף.
- שיער של קבוצות חברתיות שונות – שיער בעל צבע ומרקם שונה.
- שיער ראש ושיער גוף
- שיער של גילאים שונים – ילדות בגרות וזקנה

"יחסי הכוחות", בלשונו של פוקו, או "היחסים בין היצרנים", בלשונו של מרקס, מוגדרים על ידי היחסים בין סוגי השיער השונים. היצרנים – במקרה זה בני האדם, מוגדרים כשוים יותר או פחות על פי סוג השיער שלהם. דבר זה מאפשר לבני אדם לזהות את מקומם החברתי באמצעות השיער. הדירוג הערכי של

השיער מאפשר לפרטים בחברה, כפי שכותב מרקס, "לראות בצורה מוחשית ותלת ממדית את היחסים ביניהם". בקצה אחד של הסקאלה נמצא השיער ה"טוב" – שיער הנמצא רק במקומות ה"נכונים" בגוף והוא בעל צבע ומרקם "נכונים", בקצה השני השיער ה"רע", אותו צריך לגזור, למרוט, לצבוע, ליישר, לסלסל אות להסתר.

קיימים הבדלים עצומים בין קבוצות אוכלוסיה שונות ביחס לכמות העבודה שהן מקדישות לשיער. מידת העמל האנושי המושקעת בניסיון לשנות את השיער ה"רע" עשויה להוות מדד להערכה העצמית הנמוכה, לנחיתות ולנקודת הפתיחה השונה בין קבוצת אוכלוסיה אחת לאחרת. ברוב החברות השיער המושקע ביותר הוא השיער הראש הנשי, אשר הפך לפטיש וצבר ערך מעבר לערכו הממשי. אולם קיימת גם השקעה בסילוק שיער מיותר וכן גם בניסיון לשתול שיער או לעבות את נפחו אם נדמה שהפך לדליל מדי. ההשקעה, הטיפול או ההסרה של השיער מנסה לגרום לנו להידמות למה שנדמה כאידיאל היופי של תקופתנו.

באופן אבסולוטי אין הבדל בין ערכו הממשי של שיער זה או אחר. סוגי השיער השונים ממלאים בטבע את אותה פונקציה. ההבדל ב"מעמד" של סוגי השיער השונים נובע מקבוצת האוכלוסייה אליה הוא שייך. יוחס להם מוגדרים על ידי מרקס כאופי הפטישיסטי של המוצר. החברה משליכה את הבדלי הכוחות בין קבוצות האוכלוסייה על המוצרים אותם הן מייצרות. לכן המוצר אשר נוצר על ידי קבוצת אוכלוסיה בעלת כוח או מעמד הופך לפטיש, לבעל ערך פנימי אשר אין לו בהכרח ביטוי חיצוני. השיער האופנתי או הרצוי הינו השיער של קבוצות האוכלוסייה בעלות הכוח הרב ביותר וכך הופך שיער זה לפטיש. כיון שרוב האוכלוסייה לא נולדה עם הנתונים הנכונים היא מפצה על חסר זה בהשקעה בשינוי אופיו. מערכות הפרסום והשיווק, עיתוני הנשים ומעצבי האופנה פועלים כדי לעודד תעשייה זו והם המרוויחים העיקריים ממנה.

השיער כפטיש מיני

לעומת הגדרתו של מרקס את הפטיש כמוצר אשר הוטען בערך פנימי מתייחס זיגמונד פרויד למושג פטיש כחלק גוף או פריט לבוש הנושא אופי מיני. במאמרו הקצר "פטישיזם" (4) משנת 1927 מתייחס פרויד נושאים שיער וחלקי גוף אחרים. הפטיש המיני, על פי פרויד, משמש בדרך כלל תחליף לאבר המין ה"חסר" אצל האישה. מדוע הפך דווקא השיער לאחד מהפטישים המיניים המשמעותיים בגוף האנושי? הסבר אפשרי הוא שאיבר המין הנשי, אשר נראה מבחוץ כמצבור של שיער הופך את השיער לבעל אסוציאציות מיניות. על פי לוס איריגרי (5) מתאחדים הפטיש המרקסיסטי - מוצר הצריכה - והפטיש הפרוידיאני - האובייקט המיני - בגוף הנשי. איריגרי תובעת את המושג 'האישה על מדף הצרכנות'. מושג זה משקף את "ערכו המעמדי של גוף האישה... כביטוי לערכים גבריים". "כלכלת החליפין של התשוקה", היא כותבת "היא עסקו של הגבר".

בובת הברבי, אחד המוצרים הנמכרים ביותר בשוק, יוצרה לראשונה בשנת 1959, על ידי חברת 'מטאל' האמריקנית, כהעתק כמעט מדויק של בובות פורנו גרמניה בשם לילי. דמותה של לילי עוצבה על סמך דמותן של יצאניות גרמניות ושווקה באירופה בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה(6). שיערה הבלונדיני, השופע של ברבי/לילי מהווה מושא למשחק בידהן של ילדות מכל העולם מזה כ-50 שנה. כאשר הן מתבגרות, צובעות נשים אלו את שיערן כדי שידמה לשיערה של הבובה. אך האם שיערה של ברבי "שווה" באמת? האם הנשים המנסות להשתוות אליה הופכות על ידי כך ל"שוות" יותר? הטענתו של השיער של ברבי ב"ערך" חברתי זה מאיים להפוך כל אשה ל"חסרה" בשלב כלשהו בחייה. כאשר משווה אשה את עצמה לדמותה של ברבי היא ממחישה בכך את המרחק בינה לבין האידיאל הנשי. אולם לאחר כל המאמץ המושקע בשינוי השיער, היא תשווה במקרה הטוב לבובת פורנו גרמניה....

מאמר נלווה לתערוכת 'שיער', בית האמנים בירושלים, מאי- יוני 1997

ביבליוגרפיה

1. Marx, Carl *Capital, The Process of Capitalist Production*, translated from the 4th edition, by Eden . and Cedar Paul, international Publishers, N.Y., 1929
2. Mercer, Kobena "Black Hairstyle/Politics" in: Martha Gever, Trinh Minh-ha T. & West Cornel, eds., *Out There: Marginalization and Contemporary Cultures*, M.I.T. Press, Mass, 1990
3. Foucault, Michel, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Vintage Books. N.Y. 1979
4. Freud, Sigmund, *On Sexuality*, Penguin Books, Harmondworth – England, 1991
5. Irigary, Luce, *This Sex Which Is Not One*, Ithaca, Cornell University Press, 1985
6. Lord, M.G., *Forever Barbie*, Avon Books, N.Y.